

О. В. Одинцов, ад'юнкт Луганського державного університету
внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка

РІВНІ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ТА КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

У статті синтезовано нові аргументи на підтримку виділення в організованій злочинності трьох рівнів на підставі аналізу положень чинного кримінального законодавства, кримінальної статистики Міністерства внутрішніх справ України про цей вид злочинності.

В статье синтезировано новые аргументы в пользу выделения в организованной преступности трех уровней на основе анализа положений действующего уголовного законодательства, уголовной статистики Министерства внутренних дел Украины об этом виде преступности.

In the article the author synthesized new arguments in behalf on the separation in the organized crime of three levels on the basis of analysis of articles of current criminal law, criminal statistics of Ministry of Internal Affairs of Ukraine about this type of crime.

Ключові слова. Рівні організованої злочинності, організовані злочинні об'єднання, організовані групи, злочинні організації.

Вступ. “Концепцією розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI століття” однією з актуальних проблем сучасної кримінології визнано проблему отримання науково обгрунтованого уявлення про сутність і масштаби організованої злочинності в Україні [1, 10–11]. Окреслена проблематика й нині не втратила свого значення. Так, одним із аспектів, що, на наш погляд, недостатньо розроблено на теоретичному рівні, виступає питання про рівні організованої злочинності, які виділяються залежно від рівня організації злочинних об'єднань.

© **О. В. Одинцов**, 2012

Незважаючи на значну увагу в літературі проблемі організованої злочинності, лише окремі дослідники зосереджуються на виділенні саме рівнів організованої злочинності, оперують цими поняттями. Найчастіше викладаються теоретичні положення про найрозвинутіші форми цього виду злочинності, в структурі якої немає місця злочинній діяльності організованих груп та інших об'єднань, у яких відсутня ієрархічна структура, корупційні зв'язки, значні матеріальні ресурси тощо. Водночас наводяться дані кримінальної статистики Міністерства внутрішніх справ України про кількість виявлених організованих груп, злочинних організацій, злочинів, що ними вчиняються, та осіб, які вчиняють злочини у складі зазначених об'єднань. Проте угруповання, що виявляються органами внутрішніх справ, не є найрозвинутішою формою організованої злочинності.

А. І. Долгова поділяє всі організовані злочинні об'єднання, що становлять організовану злочинність, на два кримінологічні типи. До другого типу вона зараховує співтовариства типу “злочинці у законі”. До першого – всі інші [2, 508–512].

Вітчизняні кримінологи О. М. Джужа, О. М. Литвак, російські вчені О. І. Гуров, А. І. Алексєєв, С. І. Герасимов також характеризують злочинні співтовариства, які виконують координуючі функції (зокрема, співтовариство “злочинці у законі”). Крім того, в організованих злочинних об'єднаннях, які А. І. Долгова зараховує до першого типу, вони виділяють три рівні організованої злочинності: перший (примітивний), другий (середній), третій (вищий). Вони наводять загальну, на жаль, не завжди повну характеристику кожного з них [3, 245; 4, 150–151; 5, 258–260; 6, 362–363]. Найдеталізованішою серед зазначених поглядів є характеристика рівнів організованої злочинності, наведена О. І. Гуровим, А. І. Алексєєвим та С. І. Герасимовим.

Погляди на місце співтовариств типу “злочинці у законі” як елементу структури організованої злочинності на те, які об'єднання слід зараховувати до третього рівня, в основному не суперечать один одному. Водночас у літературі немає єдиної думки щодо питання про те, об'єднання з якими характеристиками слід зараховувати до першого та другого рівнів.

Таким чином, у кримінологічній літературі по-різному визначаються кількість рівнів організованої злочинності та критерії їх виділення. Крім того, не дістало однозначного вирішення питання про те, діяльність яких злочинних об'єднань становить найнижчий рівень цього виду злочинності.

До того ж кримінально-правові терміни “організована група” та “злочинна організація” охоплюють різні за кількісно-якісними характеристиками й змістовним навантаженням види організованих злочинних об'єднань, що доцільно враховувати у кримінологічному дослідженні організованої злочинності.

Однак у науковій літературі немає оригінальних пропозицій щодо вирішення питання про співвідношення рівнів організованої злочинності й видів організованих злочинних об'єднань, криміналізованих у Кримінальному кодексі України 2001 р. (далі – КК України) [7].

Постановка завдання. Мета даної статті полягає в тому, щоб синтезувати нові аргументи на підтримку виділення в організованій злочинності трьох рівнів на підставі аналізу положень чинного кримінального законодавства, кримінальної статистики Міністерства внутрішніх справ України про організовану злочинність.

Результати дослідження. У КК України в редакції станом на 17.01.2012 р. закріплено такі злочинні об'єднання: організовані групи (ч. 3 ст. 28 КК України), злочинні організації (ч. 4 ст. 28, ст. 255 КК України), транснаціональні організації (ч. 5 ст. 143 КК України), банди (ст. 257 КК України), не передбачені законом воєнізовані та збройні формування (ст. 260 КК України), терористичні групи (ч. 1 ст. 258-3 КК України), терористичні організації (ч. 1 ст. 258-3 КК України), організовані групи у виправних установах засуджених (ст. 392 КК України).^[1]

Відповідно до чинного кримінального законодавства поняття об'єднань, що використовуються в зазначених статтях, співвідносяться між собою так. Банди можуть бути як організованою групою, так і злочинною організацією. Транснаціональні організації, про які йдеться у ч. 5 ст. 143 КК, організовані групи, передбачені ч. 1 ст. 258-3, ст. 392 КК України, є різновидами організованих груп. Не передбачені законом воєнізовані та збройні формування, терористичні організації – це окремі види злочинних організацій.^[2] Тому за ст. 255 КК України відповідальність настає за дії, пов'язані з функціонуванням злочинної організації тоді, коли такі дії не охоплюються жодною з передбачених КК спеціальних норм про окремі види злочинних організацій (ст.ст. 257, 258-3, 260 КК України).

Аналізуючи чинний Кримінальний кодекс України, діходимо висновку, що в ньому закріплено два види організованих груп (ст. 28 КК України) та три види злочинних організацій (ст. 28, 255 КК України).

Організовані групи першого виду – це внутрішньо стійкі^[3], неієрархічні організовані групи, у тому числі банди, терористичні групи, які не мають корупційних зв'язків, тобто такі, що не є зовнішньо стійкими, чисельністю не менше 3 осіб, діяльність членів таких об'єднань може характеризуватись як розподілом ролей, так і співвиконавством або ж поєднанням цих форм співучасті. Мета таких угруповань – учинення двох і більше злочинів або одного злочину, який потребує тривалої підготовки, будь-якого ступеня тяжкості.

Організовані групи другого виду – це стійкі, як внутрішньо, так і зовнішньо, ієрархічні об'єднання. У чинному КК України закріплено три підвиди таких груп: 1) об'єднання, що складається мінімум із 3 осіб, створюються для вчинення злочинів, передбачених ч. 2, 3, 4 ст. 143 КК України (порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини); 2) об'єднання загальною чисельністю 3–4 особи, створені з метою вчинення злочинів будь-якого ступеня тяжкості; 3) об'єднання загальною чисельністю 5 і більше осіб, які складаються зі структурних частин (груп осіб за попередньою змовою, організованих груп першого рівня або окремих осіб). Мета їх створення та функціонування – вчинення злочинів невеликої або середньої тяжкості.

Злочинні організації першого виду – внутрішньо та зовнішньо стійкі, ієрархічні об'єднання загальною чисельністю 5 і більше осіб, які складаються зі структурних частин (груп осіб за попередньою змовою, організованих груп першого рівня або окремих осіб). Мета їх створення та функціонування – безпосереднє вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів, забезпечення власного функціонування.

Злочинні організації другого виду – внутрішньо та зовнішньо стійкі, ієрархічні об'єднання загальною чисельністю 5 і більше осіб, які складаються зі структурних частин (груп осіб за попередньою змовою, організованих груп першого рівня або окремих осіб). Мета їх створення та функціонування полягає не лише в безпосередньому вчиненні тяжких і особливо тяжких злочинів і забезпеченні власного функціонування, але й у керівництві чи координації злочинної діяльності інших осіб, забезпеченні функціонування інших злочинних груп.

Злочинні організації третього виду – внутрішньо та зовнішньо стійкі, ієрархічні об'єднання загальною чисельністю 5 і більше осіб, які складаються зі структурних частин (груп осіб за попередньою змовою, організованих груп першого рівня або окремих осіб). Мета їх створення та функціонування – керівництво чи координація злочинної діяльності інших осіб, забезпечення функціонування інших злочинних груп.

У КК України визначається тільки мінімальна кількість осіб, що має входити до складу організованої групи чи злочинної організації. Обговорення питання про те, наскільки ця позиція обґрунтована, виходить за межі даного дослідження.

Однак кримінологи не можуть не враховувати той факт, що кількість осіб, які входять до складу того чи іншого організованого злочинного об'єднання (хоч не тільки це), зумовлює його структуру і навпаки. Організовані групи першого виду, тобто такі, що є неієрархічними, об'єктивно не можуть складатися з великої кількості осіб. В ієрархічній організованій групі чисельністю кілька осіб не може бути розгалуженої організаційної структури. Такі групи характеризуються лінійною оргструктурою (“лідер – виконавці”). Навпаки, організоване злочинне об'єднання, що включає кілька десятків, сотень членів, не може існувати без складної структури, кількох рівнів ієрархії, структурних підрозділів, що мають власну спеціалізацію, оргструктуру більш складного типу (функціональну, функціонально-лінійну).

На підставі цієї залежності в теорії виділяються рівні організованої злочинності залежно від рівня організації злочинного об'єднання.

Аналіз поглядів про те, які саме організовані злочинні об'єднання належать до найнижчого (примітивного) рівня організованої злочинності, дозволяє виділити дві основні принципові позиції.

Більш поширена позиція, відповідно до якої такими є об'єднання з невеликою чисельністю (3–10 чоловік), з простою структурою, управління в них здійснюється за лінійним принципом (лідер – виконавці), що, як правило, не мають корумпованих зв'язків або мають з посадовцями низових підрозділів правоохоронних органів, спеціалізуються на вчиненні корисливих та корисливо-насильницьких злочинів (крадіжок, грабежів, розбоїв, шахрайств, вимагань), іноді бандитизму, діють у межах одного міста чи району

На відміну від окресленої позиції, С. О. Єфремов пропонує зараховувати до цього рівня невеликі за кількістю, прості за структурою об'єднання без значних матеріальних ресурсів або корупційних зв'язків (тобто лише внутрішньо стійкі) [9, 61].

Якщо співвіднести наведену вище класифікацію організованих злочинних об'єднань за КК України, можна дійти висновку, що до примітивного рівня організованої злочинності кримінологи пропонують зараховувати або лише організовані групи другого виду чисельністю від 3 до 10 осіб, злочинні організації першого виду у складі від 5 до 10 осіб, або лише організовані групи першого виду чисельністю від 3 до 10 осіб.

На нашу думку, правомірно поєднати обидві позиції і зараховувати до зазначеного рівня організовані групи обох видів чисельністю до 10 осіб. Наша пропозиція ґрунтується на тому, що неієрархічні, лише внутрішньо стійкі об'єднання, вже 10 років розглядаються законодавцем і правозастосовчою практикою як організовані групи й саме під такою назвою вони знаходять своє відображення у кримінальній статистиці поряд з ієрархічними організованими групами і їх неможливо диференціювати у цьому джерелі кримінологічної інформації про організовану злочинність. До вступу в законну дію нового Кримінального кодексу України суди також визнавали організованими групами неієрархічні об'єднання.

Що стосується середнього рівня організованої злочинності, то ми приєднуємось до позиції О. І. Гурова, А. І. Алексєєва, С. І. Герасимова, оскільки, як уже зазначалося, надані ними характеристики рівнів організованої злочинності найбільш повні. Вчені пропонують зараховувати до цього рівня об'єднання чисельністю до 50 і більше осіб, які складаються зі структурних частин. Між лідером та виконавцями існують проміжні ланки. Об'єднання включає структурні підрозділи різної спеціалізації: бойовиків, розвідників, виконавців, консультантів тощо. Корупційні зв'язки обов'язкові з посадовцями органів влади та управління. Організована злочинна діяльність – це наркобізнес, контрабанда, незаконні операції у кредитно-фінансовій системі [6, 362; 5, 259].

Звертаючись до наведеної вище класифікації організованих злочинних об'єднань за КК України, можна дійти висновку, що під характеристику середнього рівня організованої злочинності слід зараховувати організовані групи другого виду чисельністю від 11 до 50 осіб, у тому числі транснаціональні організації, які вчиняють лише такі злочини, що на момент їх учинення визнавалися законодавцем нетяжкими, а також злочинні організації першого виду складом від 11 до 50 осіб.

Третій (вищий) рівень становлять об'єднання з серйозною матеріальною базою (нерухомість, грошові кошти на банківських рахунках тощо), які складаються з кількох структурних підрозділів. Управління здійснюється за допомогою складніших, функціональних або лінійно-функціональних принципів, спрямованих на реалізацію складних схем механізмів злочинної діяльності та уникнення від кримінальної відповідальності. Їх організатор (керівник) може не вникати в деталі вчинення злочинів (час, місце, осіб, які їх учиняють). Ці функції виконують керівники відповідних структурних підрозділів. Керівник усього об'єднання визначає загальну концепцію злочинної діяльності, загальні завдання, загальну лінію поведінки, продумує й забезпечує систему координації дій різних учасників, систему їх безпеки та організації в цілому, форми протидії розслідуванню (зокрема, налагоджує та підтримує корупційні зв'язки з посадовцями вищого рівня) тощо. Наявність корупційних зв'язків з посадовцями органів влади та місцевого самоврядування всіх рівнів – обов'язкова умова реалізації злочинного задуму, наприклад для вчинення протиправних правочинів у фінансово-кредитній сфері, незаконного експорту та імпорту, отримання ділової інформації і документів прикриття, ухилення від сплати податків, легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом.

За ступенем організованості та характером діяльності вони виходять за межі власне злочинних формувань та поєднують у своїй діяльності протизаконні й легальні форми підприємницької діяльності. Такі об'єднання встановлюють контроль над певною територією чи сферою діяльності, як правило, спеціалізуються на здійсненні обмеженої кількості видів злочинної діяльності [6, 362–363; 5, 259–260]. Їх у літературі називають злочинними організаціями мафіозного типу, злочинними синдикатами. На нашу думку, можна припустити, що такі об'єднання можуть включати до свого складу угруповання другого рівня.

Про об'єднання саме третього рівня йдеться в спеціальній літературі, коли зазначається, що організована злочинність становить загрозу національній безпеці України, вкрай негативно впливає на розвиток політичних, економічних, соціальних, соціокультурних, морально-психологічних процесів у державі [10, 249–250; 11, 133–134].

Ураховуючи подану вище кримінально-правову класифікацію, діходимо висновку, що до третього рівня організованої злочинності належать злочинні організації другого виду складом щонайменше кілька десятків осіб.

Найвищим рівнем організованої злочинності вчені вважають об'єднання типу “злочинці у законі”. На нашу думку, таким об'єднанням відповідають злочинні організації третього виду.

Розглянемо, об'єднання з якими характеристиками знаходять своє відображення у кримінальній статистиці Міністерства внутрішніх справ України про кількість виявлених організованих груп, злочинних організацій та осіб, які вчинили злочини в їх складі за 2001–2011 рр.

У 2001–2011 рр. на 1 організовану групу, злочинну організацію в середньому припадало 4 виявлені особи, які вчинили злочини в їх складі. Отже, більшість формувань, виявлених підрозділами внутрішніх справ України, не мали складної структури. Питома вага виявлених у 2001–2011 рр. організованих груп, злочинних організацій, що мали корупційні зв'язки, становила від 3–6 (у 2001–2008 рр.) до 10 % (у 2009–2011 рр.), а в середньому – лише 5 %. Більшість організованих груп, злочинних організацій, виявлених у 2001–2011

рр., не мали міжнародних зв'язків ^[4]. У 2001–2010 рр. одна організована група, злочинне об'єднання вчиняли в середньому 9 злочинів. Співвідношення кількості осіб, які вчинили злочини у складі організованої групи чи злочинної організації, та злочинів, учинених у складі організованої групи чи злочинної організації, у 2001–2011 рр. становило 1:2 відповідно.

Питома вага виявлених крадіжок, учинених організованими групами чи злочинними організаціями, у структурі всіх виявлених злочинів, учинених зазначеними об'єднаннями, у 2001–2002 рр. становила майже третину (27 та 31 % відповідно), у 2003–2004 рр. – четверту частину (24 та 23 %), у 2005–2011 рр. – у середньому 15 %. Виявлення причин зменшення питомої ваги крадіжок зазначеної категорії у структурі злочинів, що вчиняються організованими групами, злочинними організаціями, виходить за межі даного дослідження. Однак, незважаючи на тенденцію зменшення питомої ваги крадіжок, вона все ще залишається істотною. Привертає до себе увагу той факт, коли протягом багатьох років питома вага саме крадіжок така висока.

На підставі проведеного аналізу статистичних даних можна зробити висновок, що в ній відображено найнижчий рівень організованої злочинності.

Висновки. Таким чином, у даній статті ми проаналізували кримінологічні погляди про рівні організованої злочинності, положення чинного КК України про різновиди організованих злочинних об'єднань, порівняли відповідні законодавчі положення статей КК України з позицією кримінологів, відповідно до якої організована злочинність складається з трьох рівнів та співтовариств типу “зłodіїв у законі”. Базуючись на відомостях кримінальної статистики Міністерства внутрішніх справ України, обґрунтували, що вони відображають відомості лише про перший рівень організованої злочинності.

Перспективи подальшого дослідження зазначеної проблематики вбачаємо в аналізі типів зв'язків між окресленими рівнями організованої злочинності, визначенні, за необхідності вдосконалення найбільш оптимальних методів пізнання та джерел кримінологічної інформації, що дозволяють отримати об'єктивні відомості про кожен із цих рівнів. Подібна логіка наукового підходу є оптимальною умовою розробки сучасних та конкретизованих заходів і рекомендацій з протидії цьому складному соціально-правовому феномену.

Література

1. Концепція розвитку кримінологічної науки в Україні на початку XXI століття / Інформаційний бюлетень Координаційного бюро з проблем кримінології. – Вип. 5. – К., 2002.
2. Ванюшкин С. В. Кримінологія : [учебник для вузов] / [Ванюшкин С. В., Гришко А. Я., Демидов Ю. Н. и др.] ; под общ. ред. А. И. Долговой. – [3-е изд., перераб. и доп.] – М. : НОРМА, 2007. – 912 с.
3. Василевич. В. В. Кримінологія : [навч.-метод. посіб.] / [Василевич В. В., Кальченко Т. Л., Кулакова Н. В. та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Атіка, 2008. – 316 с.
4. Литвак О. М. Держава і злочинність : [монографія] / Литвак О. М. – К. : Атіка, 2004. – 304 с.
5. Гуров А. И. Организованная преступность / Кримінологія : [учебник] / [Гуров А. И., Алимов С. Б., Антонян Ю. М. и др.] ; под ред. В. Н. Кудрявцева, В. Е. Эминова. – М. : Юрист, 1995. – 512 с.
6. Алексеев А. И. Кримінологическая профилактика : теория, опыт, проблемы: [монографія] / Алексеев А. И., Герасимов С. И., Сухарев А. Я. – М. : НОРМА, 2001. – 496 с.
7. Кримінальний кодекс України № 2341-III від 05.04.2001 р. [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://www.zakon.rada.gov.ua.html>.
8. Бойко А. М. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / [Бойко А. М., Брич А. П., Гришук В. К. та ін.] ; за заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – [7-ме вид., переробл. та доп.]. – К. : Юридична думка, 2010. – 1288 с.
9. Єфремов С. О. Організованість у злочинності та рівні організованої злочинності / Єфремов С. О. // Право України. – 2003. – № 1. – С. 58–62.
10. Бусол О. Ю. Організована злочинність як загроза національній безпеці України / О. Ю. Бусол // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – № 1. – С. 247–254.
11. Ущатовський В. Ф. Протидія організованій злочинності: теоретичні та соціально-правові проблеми : [монографія] / Ущатовський В. Ф. – К. : Державний науково-дослідний інститут МВС України, 2009. – 532 с.

^[1] 12.01.2006 р. декриміналізовано створення, керівництво, а також участь в організованій групі, яка забезпечує діяльність з надання сексуальних послуг особами чоловічої та жіночої статі з метою отримання прибутків (ч. 4 ст. 303 КК України), 16.01.2003 р. – створення організованих груп в Україні чи за її межами для легалізації (відмивання) грошових коштів чи іншого майна, здобутого злочинним шляхом (ч. 1 ст. 209 КК України).

^[2] Відповідно до ст. 112 КПК України у справах про злочини, передбачені ст. 258-3 КК України, досудове слідство провадиться слідчими органів Служби безпеки України у справах про злочини, передбачені ст.ст. 143, 260 КК України, – слідчими органів внутрішніх справ України, передбачені ст. 392 КК України, – слідчими прокуратури. У справах про злочини, передбачені ст. ст. 255, 257 КК України, досудове слідство провадиться тим органом, який порушив кримінальну справу.

^[3] У теорії кримінального права визначається, що стійкість організованого злочинного формування може бути внутрішньою та зовнішньою. Ознаками зовнішньої стійкості можуть бути встановлення корупційних зв'язків в органах влади, наявність каналів обміну інформацією щодо діяльності конкурентів у злочинному середовищі, створення нелегальних (тіньових) страхових фондів та визначення порядку їх наповнення й використання тощо. Про наявність внутрішньої стійкості свідчать стабільний склад, тісні стосунки між його

членами, їх централізоване підпорядкування, єдині для всіх правила поведінки, наявність плану злочинної діяльності й чіткий розподіл функцій членів щодо його досягнення [8, 97].

^[4]Питома вага організованих груп, злочинних організацій, що мали міжнародні зв'язки, становила від 4 до 10 %, а в середньому – лише 6 %.